

Key words: stress resistance, component, criterion, indicator, level, senior pupils, general-education boarding school.

Кудінова Маргарита Сергіївна – методист науково-методичного відділу, викладач кафедри соціальної роботи факультету реабілітаційної педагогіки та соціальної роботи комунального закладу вищої освіти «Хотицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради, м. Запоріжжя.

УДК159.923

Кушнеров В.А.

ОСОБЛИВОСТІ ЧАСОВОЇ ПЕРСПЕКТИВИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

У статті розглянуті особливості часової перспективи військовослужбовців. Перераховано підходи в яких вивчається часова перспектива особистості (мотиваційний, подієвий, типологічний, прогностичний, діяльнісний). Надано визначення часової перспективи. Встановлено, що у більшості військовослужбовців на високому рівні представлена часова перспектива майбутнього. Високий рівень часових перспектив негативного і позитивного минулого, гедоністичного сьогодення виражені практично однаково. Часова перспектива фаталістичного сьогодення на високому рівні представлена у 14% військовослужбовців. Частина військовослужбовців віднесено до групи ризику в зв'язку з орієнтованістю на негативне минуле та фаталістичне теперішнє, що побічно свідчить про схильність до психологічних проблем. Встановлено узгодженість результатів діагностики вербальній і проєктивних методик. Згідно з проєктивною методикою, часова перспектива «Майбутнє» є у військовослужбовців домінуючою. Досліджена збалансована часова перспектива і показано, що у військовослужбовців переважає її середній рівень.

Ключові слова: часова перспектива, військовослужбовці, круги Коттла, збалансована часова перспектива.

Постановка проблеми. У психологічній науці накопичено великий фактичний та емпіричний матеріал з вивчення феномену часу. Окреме місце в дослідженнях феномену часу займає часова перспектива особистості. Дослідження часової перспективи військовослужбовців є актуальним і може бути включеним для проведення комплексу заходів з їх відновлювального

лікування та реабілітації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Психологічний час відрізняють від онтологічного та фізичного. Якщо фізичний час є, перш за все, величиною виміру, то психологічний час є величиною зміни: істинний людський час є часом розвитку, часом людського становлення (М.М. Трубніков). Психологічному часу властива індивідуальність і суб'єктивність, і у цьому смислі – відносність. Т.М.Титаренко визначає психологічний час як психологічний факт, внутрішній досвід людської душі і людської свідомості [5]. Згідно аналізу З.О.Кіреєвої[3], феномен часу представлений від психофізіологічного до особистісного рівня у дослідженнях К.О. Абульханової-Славської, Н.Д. Багрової, А. Бергсона, Є.І. Головахи, Гуссерля, Т.А. Доброхотової, В.П. Зінченка, Т.М. Козіної, В.І. Ковальова, О.О. Кроніка, Г.В.Коробейникова, К. Левіна, Н.А. Логінової,Л.М. Мітіної,Ю.Б. Молчанова, Ж. Нюттена,І.П. Павлова, Н.С. Пряжнікова, В.А. Роменця, С.Л. Рубінштейна, В.В. Рибалки, І.М. Сеченова, Т.М. Титаренко, П. Фресса, Дж. Уїтроу, Б.Й. Цуканова, Н.І. Чуприкової, Д.Г. Елькіна та інших.

Часова перспектива увійшла до тезауруса психології близько ста років тому. Відомо, що вперше термін «часова перспектива» використав Л. Франкл у 1939 році, коли спробував описати характеристики взаємозв'язку минулого, теперішнього та майбутнього через призму свідомості та поведінки людини. Як стверджував вчений, часова перспектива – це динамічна базава якість людського існування. Минуле та майбутнє – два аспекти поведінки. Майбутнє детермінується теперішнім, теперішнє контролюється минулим, але минуле створює цінності, які майбутнє накладає на теперішнє [8].

Упродовж свого існування, вчені активно вивчали цей феномен і дійшли до висновку, що часова перспектива глибинно впливає на усю природу людини (Ф.Зімбардо). Сьогодні часова перспектива особистості розглядується в різних підходах: мотиваційному (К.Левін, В.Ленс, Ж.Нюттен, Л.К.Франк, П. Фресс), подієвому (Р.А.Ахмеров, Є.М.Головаха, О.О.Кронік), типологічному (К.О.Абульханова-Славська, Т.М.Березіна, В.І.Ковальов, Л.Ю.Кублицкене, В.Ф.Серенкова), освітньому (М.Р.Гінзбург, І.В.Дубровіна, Н.М.Толстих), прогностичному (П.К.Анохін, М.О.Бернштейн, В.А.Іванніков); культурно-історичному (Н.М.Толстих); діяльнісному (О.К.Тихомиров, Б.С.Братусь, А.Г.Асмолов).

Існує багато визначень часової перспективи особистості. Так, У.Джеймс писав, що часова перспектива - це знання про деякі інші частини потоку, минулого або майбутнього, близького або віддаленого, і це знання завжди змішане з нашим знанням про сьогодні.

К.Леннінгс розглядував часову перспективу, як когнітивну операцію, яка включає з одного боку емоційну реакцію на уявні часові зони (такі як сьогодні, що пройшло і майбутнє) і з другого – перевагу розташовувати дію в якій-небудь темпоральній зоні". К. Леннінгс розглядав три специфічні профілі часової перспективи, два з яких кореспондують з роботами Т. Коттла: атомістичний, гештальтпрофіль і профіль того, хто актуалізує [9].

Ж. Нюттен при вивченні часової перспективи брав до уваги два аспекти: зміст подій минулого і майбутнього, а також структуру часових уявлень. Протяжність і насиченість часової перспективи відіграють важливу роль в побудові цілей, планів і проєктів. Людина, що дивиться далеко уперед, створює довготривалі проєкти і здатна знаходити більше шляхів для їх реалізації. Ж. Нюттен відмічає значущість не лише когнітивної складової часової перспективи, але і емоційної. Для цього він пропонує використовувати поняття "Часова установка" і "Часова орієнтація". Часова установка – це позитивна і негативна настроєність суб'єкта по відношенню до свого минулого, сьогодні і майбутнього. Часова орієнтація - домінуюча спрямованість поведінки на об'єкти і події минулого, сьогодні або майбутнього [4].

Часова перспектива, згідно Ф.Зімбардо [2] може бути розглянута як вираження власної системи сенсів людини. Часова перспектива – це основний аспект в побудові психологічного часу, який виникає з когнітивних процесів, які розділяють життєвий досвід людини на часові рамки минулого, сьогодні і майбутнього. Згідно Ф.Зімбардо і Дж.Бойду часова перспектива розглядається як ситуаційно детермінований і часто несвідомий процес, за допомогою якого безперервні потоки особистісних і соціальних переживань присвоюються певним часовим категоріям, що, в свою чергу, надає порядок, зв'язність і сенс цим подіям [2]. Ф. Зімбардо виділив п'ять основних часових орієнтацій: негативне минуле, гедоністичне теперішнє, майбутнє, позитивне минуле та фаталістичне теперішнє. Орієнтація на негативне минуле виражає ступінь неприйняття власного минулого, що викликає відразу та розчарування; орієнтація на позитивне минуле проявляється в прийнятті власного минулого, при цьому будь-який досвід сприяє розвитку; при орієнтації на гедоністичне теперішнє сьогодні бачиться відірваним від минулого та майбутнього, а єдиною ціллю є насолода; орієнтація на фаталістичне теперішнє дає змогу бачитися незалежним від волі особистості, зумовленим вже з самого початку, а особистість підпорядковується долі; орієнтація на майбутнє виражає наявність у особистості цілей та планів на майбутнє. Так, ці орієнтації відображують характер відношення до часових періодів життя та загальну направленість поведінки індивіда. Будь яка з них

може суттєво впливати на інтерпретацію та реагування на різні події у теперішньому, а також на процес прийняття рішень стосовно майбутнього [2].

У дослідженнях О.О. Кроника і Є.І. Головахи часова перспектива визначена тільки як цілісна картина майбутнього в складному і суперечливому взаємозв'язку прогнаних і очікуваних подій, з якими людину зв'язує соціальна цінність і індивідуальний сенс власного життя [1, с. 364].

У структурно-генетичній моделі цілісного саморозгортання життєвого світу особистості Т.М.Титаренко, констатує, що людина формує своє уявлення про життя, в якому охоплено минуле, сьогодення і майбутнє і яке включає події індивідуально-психологічного характеру [5].

Б.Й.Цуканов продемонстрував на вибірці випробовуваних у віці середньої (26-40 років) і пізньої (40 - 55 років) дорослості, що випробовувані мають неоднакове відношення до минулого, сьогодення і майбутнього залежно від приналежності до типологічних груп. Так, індивіди в діапазоні $0,7 \text{ c} < \tau < 0,85 \text{ c}$ – орієнтовані на майбутнє. У діапазоні $0,86 \text{ c} < \tau < 0,93 \text{ c}$ для суб'єктів важливим є теперішній час, суб'єкти, що віддають перевагу минулому, знаходяться в діапазоні $0,94 \text{ c} < \tau < 1,11 \text{ c}$ [6].

З.О. Кіреєва простежила становлення репрезентацій про часову перспективу в онтогенезі і зазначила, що вони характеризуються стрибкоподібним переходом від повного неволодіння часовою перспективою у віці 3-5 років до якісних і кількісних змін в уявленнях 85% індивідів 6-7 років, тобто перед дитиною 6-7 років відкривається часова перспектива, але діти ще не можуть представити "сьогодні" у ряді послідовних змін "учора - сьогодні - завтра"[3]. Цілісне усвідомлення і розуміння послідовності, за даними З.О. Кіреєвої, спостерігається у підлітків 12 - 15 років, які уперше використовують "точку відліку" – "тепер", відносно якої, характеризують "раніше" і "пізніше"[3]. Найбільш значиму часову перспективу, на думку вченої починають виділяти також в підлітковому періоді, що підтверджує гіпотезу К.Левіна про ускладнення когнітивної структури життєвого світу, у тому числі і розширення часової перспективи в процесі психічного розвитку особистості.

Особливе місце в дослідженні часової перспективи посідають дослідження конструкту збалансованої часової перспективи (ЗЧП) як важливої складової психологічного і фізичного здоров'я людини. В оптимальній ЗЧП, компоненти минулого, теперішнього і майбутнього змішуються і гнучко вступають у дію, в залежності від вимог ситуації та потреб і цінностей людини. Таким чином, передбачається, що людина з розвинутою ЗЧП буде діяти в межах часових рамок, що краще відповідають умовам, ніж часові рамки людини з менш вираженою ЗЧП, або упередженою ЧП. В дослідженнях М.Вайберг було проведено операціоналізацію поняття ЗЧП, згідно з якою людина зі ЗЧП, при

оцінюванні за допомогою ZTPІ, має набрати низькі бали за параметрами «Негативне минуле» і «Фаталістичне теперішнє», помірні – за параметрами «Гедоністичне теперішнє» і «Майбутнє» та високі – за параметром «Позитивне минуле». Відомо, що пізніше Ф.Зімбардо змінив думку щодо оцінювання балів за параметром «Майбутнє» на помірно високі, було запропоновано нові діапазони для вичислення ЗЧП. Як наголошує Ф.Зімбардо, саме такий профіль має багато переваг. Позитивне минуле забезпечує нерозривний зв'язок із традиціями, культурою, сім'єю, всім тим, що об'єднувало раніше і таким лишається тепер. Майбутнє надає оптимізму, формує надії та розвиває можливості. Гедоністичне теперішнє дає розуміння, що насолоду від життя можна отримувати завжди.

Таким чином, більшість досліджень часової перспективи сконцентровано на емоційній валентності минулого або майбутнього, на часовій домінантності, перебуванні у минулому або майбутньому, на часовій співвіднесеній минулого, сьогоднішнього і майбутнього та на визначенні збалансованої часової перспективи.

Мета статті – вивчення емпіричним шляхом особливостей часової перспективи військовослужбовців.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. У дослідженні взяли участь 75 військовослужбовців без відхилень психічного стану, що є соціально адаптованими та працездатними, які виконують свої службові обов'язки, мають нормальні взаємини в родині. Нами використовувалися методика ZTPІ Ф. Зімбардо, яка є надійним інструментом для оцінки часових орієнтацій особистості та методика «Графічний тест Коттла» за Р.Б.Браун та Р.Херінг.

Таблиця 1

Розподіл вибірки по прояву емоційної оцінки часової перспективи (опитувальник ZTPІ)

Часова перспектива	Рівень в %		
	Низький	Середній	Високий
Негативне минуле	28	51	21
Гедоністичне теперішнє	30	48	22
Майбутнє	21	27	52
Позитивне минуле	20	53	27
Фаталістичне теперішнє	58	28	14

Так, згідно таблиці 1 у військовослужбовців високий рівень вираженості параметру «Негативне минуле» можна відмітити у 21%, середній – у 51%, низький – 28 % досліджуваних; високий рівень вираженості параметру «Гедоністичне теперішнє» представлений у 22 %, середній – у 48 %, низький – у 30% опитуваних; високий рівень вираженості параметру «Майбутнє» був виявлений у 52 %, середній – у 27%, низький – у 21% респондентів; високий рівень представленості параметру «Позитивне минуле» можна відмітити у 27%, середній – у 53%, низький – у 20% досліджуваних; високий рівень вираженості параметру «Фаталістичне теперішнє» представлений у 14 %, середній – у 28%, низький – у 58 % опитуваних.

Відсоток випробовуваних з високими балами за шкалою "Майбутнє"(52%) характеризується умінням ставити життєві цілі і прагне до їх досягнення, планувати і організовувати свою діяльність. Вони активні, амбітні, добросовісні, віддають перевагу постійності, схильні до зваженого ухвалення рішень. Для них також важливе відчуття продуктивності діяльності. Вони цінують час, оскільки нерідко відчувають його дефіцит. Можуть випробовувати психічну напругу і стрес при очікуванні неможливості продуктивно і ефективно використати час. Часто їм бракує вільного часу на дозвілля і відпочинок. Вони чекають від майбутнього позитивних подій і переживань, які принесуть їм задоволення. Так як наші респонденти мають найбільші показники з майбутньої часової перспективи, то згідно Ф. Зімбардо, вони не схильні до депресії, тяжко йдуть на ризик, живуть за правилом «Береженого Бог береже», завзято йдуть до мети, емоційно стабільні та передбачувані, вміють розподіляти час та усвідомлюють, що вони смертні. Також ми припускаємо, що майбутня часова перспектива виступає в одній з ресурсних форм – в надії. Як зазначав Е.Фромм, надія є важливим ресурсом для людини, що забезпечує готовність до зустрічі із майбутнім.

Для військовослужбовців з високими показниками за чинником "Позитивне минуле"(27%) характерний здоровий погляд на життя і позитивна реконструкція свого минулого при теплому, сентиментальному відношенні до нього. Вони схильні до духовності, орієнтації на внутрішній світ і не схильні до ризику і шкідливих звичок. За Ф. Зімбардо, орієнтація у минуле може як забезпечити відчуття безпеки, збереження сімейних традицій, так і заважає пошуку нових друзів та заврешень.

Високі показники за шкалою "Гедоністичне сьогодні" представлені у 22 % військовослужбовців, що вказує на недостатній самоконтроль і низьку здатність до вольового зусилля, орієнтацію на задоволення, хвилювання, збудження, насолоду в сьогодні і відсутність турботи про майбутні наслідки, нездатність відмовитися від отримання задоволення сьогодні заради

завтрашньої нагороди. Досліджувані, що віддають перевагу часовій перспективі «Гедоністичне теперішнє», шукають задоволень, непостійні, імпульсивні, емоційно нестабільні, легко заводять нових друзів. Якщо враховувати вік досліджуваних- період ранньої дорослості, їх невизначеність, військовий досвід, то цілком очікуваним є бажання жити щасливим радісним життям, почувати себе комфортно, не замикатися в негативних думках і переживаннях.

Нижчий відсоток випробовуваних з високими показниками спостерігається по чинниках "Негативне минуле" (21%) і "Фаталістическое сьогодення" (22%). На думку Ф. Зімбардо, негативне минуле та фаталістичне теперішнє не несуть жодних позитивних рис для людини. Тому ті, хто мають такі домінуючі орієнтири будуть схильні до фізичних та психологічних проблем. Отже досліджуваних, що обрали ці часові перспективи ми віднесемо до групи ризику. Випробовувані з високими показниками за шкалою "Негативне минуле" схильні реконструювати своє минуле в негативних подіях, наповнених болем, жалем, розчаруванням. Події минулого актуалізують дратівливість аж до агресивності, тривогу, апатію, тугу. Їх песимістичні, негативні роздуми про своє минуле пов'язані з низькою самооцінкою і низьким рівнем низьким рівнем оцінки щастя. Свої міжособистісні стосунки сприймають як обмежені і незадовільні. Схильні оцінювати своє життя як обмежене з точки зору задоволень.

Чинник "Фаталістичне сьогодення" представлений у 14% респондентів, що мають високі показники за цим чинником. Ці військовослужбовці, як правило, переконані, що майбутнє зумовлене, його неможливо контролювати, а сьогодення слід переносити з покірністю і упокорюванням, оскільки люди знаходяться у владі вередливої долі. У них слабо представлено почуття власної ефективності, віра в себе. Це частково кореспондує з нашим попереднім дослідженням чоловіків, в яких встановлено *розвинуте почуття провини, знижена самооцінка*.

Для більш детального аналізу представленості часової перспективи за методикою ЗТPI Ф.Зімбардо, нами було проведено дослідження за допомогою проективної методики графічний тест Коттла за Р.Б.Браун та Р.Херінг, нами було виявлено, що у більшості військовослужбовців – 67 % – переважає часова перспектива – «Майбутнє»; в той же час, часова перспектива «Теперішнє» переважає у 19 %, часова перспектива «Минуле» переважає у 9 % досліджуваних, а рівна представленість усіх часових перспектив в наявності у 5 %. Ці результати кореспондують з результатами методики ЗТPI Ф. Зімбардо.

Згідно представленням Ф.Зімбардо щодо конструкту збалансованої часової перспективи, то нами було проведено його дослідження у військовослужбовців. Ми встановили, що в досліджуваних переважає середній

рівень вираженості збалансованої часової перспективи – у 61 % досліджуваних, високий рівень вираженості представлений у 4 % досліджуваних, а низький – у 35% досліджуваних.

Таким чином, за результатами нашого емпіричного дослідження можна зробити такі **висновки**: більшість військовослужбовців орієнтовані на майбутнє, мають збалансовану часову перспективу. 22% військовослужбовців віднесено до групи ризику оскільки орієнтовані на негативне минуле та фаталістичне теперішнє і можуть буди схильними до психологічних проблем.

Перспективи подальшого дослідження полягають у тому, щоб вивчити репрезентації часової перспективи військовослужбовцями та особливості часової перспективи у військовослужбовців, що брали участь у збройному конфлікті.

Література

1. Головаха Е.И. Психологическое время личности / Е.И.Головаха, А.А.Кроник. - К.: Наукова думка, 1984. – 207 с.
2. Зимбардо Ф.Бойд Дж. Парадокс времени. Новая психология времени, которая улучшит нашу жизнь. - СПб.: Речь, 2010 – 352с.
3. Киреева З.А. Развитие сознания, детерминированное временем: Монография / З.О. Киреева. – Одесса: ВМВ 2010.-380с.
4. Нюттен Ж. Мотивация. / Ж.Нюттен // Экспериментальная психология: [под ред. П.Фресса, Ж.Пиаже]. М., Прогресс. 1975. - Вып. 5. – С. 15-110.
5. Титаренко Т.М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності / Т.М.Титаренко. - К.: Либідь, 2003. – 376 с.
6. Цуканов Б.И. Время в психике человека: монография / Б.И.Цуканов. – Одесса: Астропринт, 2000. – 220 с.
7. Frank L. K. Time perspective / L. K. Frank // Journal of Philosophy. – 1939. – Vol. 4. – P. 293-312.
8. Lennings C. J. Profiles of Time Perspective and Personality: Developmental Considerations // Journal of Psychology. 1998. No. 132. P. 629–641.

Транслітерація

1. Holovakha E.Y. Psykholohycheskoe vremia lychnosty / E.Y.Holovakha, A.A.Kronyk. - К.: Naukova dumka, 1984. – 207 s.
2. Zymbardo F.Boid Dzh. Paradoks vremeny. Novaiia psykholohyia vremeny, kotoraiia uluchshyt nashu zhyzn. - SPb.: Rech, 2010 – 352s.
3. Kyreeva Z.A. Razvytye soznanyia, determynyrovannoe vremenem: Monohrafiia / Z.O. Kireieva. – Odessa: VMV 2010.-380s.
4. Niutten Zh. Motyvatsyia. / Zh.Niutten // Эkсперименталнаіа psykholohyia: [pod red. P.Fressa, Zh.Pyazhe]. М., Prohress. 1975. - Выр. 5. – С. 15-110.

5. Tytarenko T.M. Zhyttievyi svit osobystosti: u mezhakh i za mezhamy budennosti / T.M.Tytarenko. - K.: Lybid, 2003. – 376 s.
6. Tsukanov B.Y. Vpemia v psykhyyke cheloveka: monohrafyia / B.Y.Tsukanov. – Odessa: Astroprynt, 2000. – 220 s.
7. Frank L. K. Time perspective / L. K. Frank // Journal of Philosophy. – 1939. – Vol. 4. – P. 293-312.
8. Lennings C. J. Profiles of Time Perspective and Personality: Developmental Considerations // Journal of Psychology. 1998. No. 132. P. 629–641.

Kushnerov V.

PARTICULARITIES OF THE MILITARY PERSONNEL' TIME PERSPECTIVE

The article reviews the particularities of the time perspective of the military personnel. It was established that the majority of military personnel presented a temporary perspective of the future at a high level. The high level of temporal perspectives of the negative and positive past and of the hedonistic present are expressed almost equally. The time perspective of the fatalistic present is represented in 14% of military personnel at a high level. The consistency of the results of the verbal and projective methods diagnostics was established. According to the projective method, the temporal perspective of the future is dominant among the military personnel. A balanced time perspective was studied and it was shown that its average level prevails among the military personnel.

Key words: *time perspective, military personnel, Cottle circles, balanced time perspective.*

Кушнеров В'ячеслав Анатолійович – здобувач кафедри загальної психології і психології розвитку особистості Одеського національного університету імені І.І. Мечникова.